

FÅ ANDEL I SAMARBEJDET

Holger Hasle Nielsen

Tidligere sekretariatschef i Danske Andelsselskaber

I denne artikel beskrives andelsselskabernes grundlag og udvikling. Andelsselskabernes karakteristika belyses, og deres demokratiske opbygning »nedefra« understreges. Der trækkes en linie fra andelsselskabernes start i 1880-tallet og helt frem til i dag. Endeligt vurderes også andelsselskabernes placering og deres fokus i dag i landbrugsorganisationerne.

I bededagsferien 1986 blev der afholdt Andelsstævne/Andelskongres på Askov Højskole arrangeret af Andelsudvalget, senere Danske Andelsselskaber, i samarbejde med LOK.

Andelsudvalget havde som medlemmer så godt som alle landbrugets andelsforeninger gennem deres fællesorganisationer.

Som optakt til Andelsstævnet var der udarbejdet et omfattende oplæg til studiekredse med titlen: *Få andel i samarbejdet*.

Studiekredsene blev gennemført over hele landet, og studiekredsmaterialet blev trykt i op mod 10.000 eksemplarer. Mere end 100 studiekredse arbejdede med emnerne, der lagde op til at inspirere til forsat udvikling af andels-samarbejdet. Der var engagement og iverigdom overalt i landet.

Andelsstævnet på Askov Højskole blev indledt om fredagen, hvor repræsentanter fra stu-

diekredsene mødtes for at opsummere og koordinere de mange resultater fra studiekredsene. Det var dermed græsrødderne, der arbejdede med emnerne og havde ejerskab til de mange forslag, der var fremkommet i processen.

Dette er et typisk for andelssamarbejdet i Danmark.

Formålet med Andelsstævnet var derefter at præsentere resultaterne for den »etablerede andelssektor«, og lørdag middag ankom Andelsudvalgets medlemmer med deres formænd, direktører og særligt indbudte gæster, og i alt ca. 200 deltagere var samlet.

Herefter var der dialog mellem græsrødderne og de valgte/ansatte i de ledende andels-selskaber. Andelsstævnet huskes af mange som en god og nyttig inspiration for ideologien

bag andelsselskabernes virke og videre udvikling på daværende tidspunkt.

Et af de mere konkrete resultater var, at Andelsudvalget fik nye vedtægter, ligesom navnet blev ændret til DANSKE ANDELSSELSKABER. Organisationen er i dag fusioneret med Landbrugsraadet, der igen er sammenlagt i *Landbrug og Fødevarer*.

Danske Andelsselskabers 100-års jubilæum i 1999 blev en tilsvarende markeret festlighed med gode interne og eksterne bidrag under overværelse af Hendes Majestæt Dronningen på Københavns Rådhus. Der var bidrag såvel fra medlemssiden som fra det officielle Danmark.

Den danske andelssektor

Den danske andelssektor er især kendetegnet ved, at den er vokset op fra neden efter medlemmernes behov og ønsker. Det har været og er en væsentlig baggrund for, at medlemmerne har ansvar og engagement i fællesskabet. De skal kunne se egeninteressen i opgaven og samarbejdet.

Andelsselskaber, der etableres »fra oven«, får sjældent eller aldrig den nødvendige forankring blandt medlemmerne, og et eksempel herpå er DLAM (Dansk Landbrugs Andels Maskinindkøb), som blev etableret efter initiativer fra den øvrige etablerede andelssektor i landbruget i 1960-erne.

Et særligt kendetegn er, at andelsselskaberne i Danmark har fastholdt deres neutralitet og uafhængighed af politiske, økonomiske og andre særinteresser. Dermed har de ikke andre beslutningstagere end medlemmerne selv. Naturligvis i respekt for lovgivning og andre offentlige bestemmelser.

Ret og pligt

Et andet særkende for især andelsmejerier og andelsslagterier er, at medlemmerne har leveringsret og leveringspligt til andelsselskabet. Det har haft en enorm betydning for medlemmernes økonomiske udbytte, ved at selskaberne kan tilrettelægge og disponere over den samlede produktion i landmændenes bedrifter.

Ved at medlemmerne »puljer« deres produktion i et selskab opnår de at kunne forædle og sælge i fællesskab, og derved undgå unødigt intern konkurrence. Det har taget lang tid og mange kræfter at nå dertil med mange konkurrencestridigheder undervejs.

I de senere år har nye bestemmelser fra bl.a. konkurrencemyndighedernes side medført visse ændringer i disse forhold.

Andelslov

Et kendetegn er desuden, at der ikke i Danmark er en egentlig andelslov, der bestemmer og regulerer andelsselskaberne og deres medlemsstyre. I næsten alle andre lande er der en andelslov, der bestemmer og regulerer andels-selskaberne, som dermed er underlagt en lang række politiske krav og bestemmelser om bl.a. medlemsstyret i foreningen. Der er ofte tale om direkte politisk styring af foreningerne, der er lagt i snævre rammer; men det varierer meget fra land til land.

Andelsselskaberne i Danmark arbejder efter princippet »frihed under ansvar«, og denne frihed og det ansvar er en væsentlig del af selskabernes motivation og daglige virke.

Misbruges denne frihed, vil der meget let lægges op til politiske initiativer med en egentlig og omfattende regulering af andelsselskabernes virke.

Flere gange i historien har der været optræk til lovregulering af andelsselskaberne. Det skete første gang i 1910, og det gav anledning til en omfattende debat i Andelsudvalget med tilhængere og modstandere. Det kulminerede med en klar afvisning på en Andelskongres. Flere gange senere har der været politiske tiltag til politisk regulering af andelsselskaberne.

Senest skete det i det såkaldte Kogtvedgaardudvalg. Under et længere udvalgsarbejde i 1980-erne blev der udarbejdet et omfattende forslag til andelslov, som dog aldrig blev gennemført i praksis. Hver gang tanker og forslag til andelslov har været fremme i den offentlige debat, har Danske Andelsselskabers medlemmer været oppe på barrikaderne for at forsvare friheden under ansvar, som hidtil har været gældende. Dette giver samtidig en forpligtigelse for andelsforeningerne til at holde sig på »dydens smalle vej« for at vise, at man forstår at administrere friheden.

Som optakt til Kogtvedgaardudvalgets arbejde blev der lavet en analyse af de hidtidige retssager indenfor andelssektoren. Resultatet af analysen overraskede udvalget, idet der var meget få retssager vedrørende andelsselskabernes forhold, der kom frem til afgørelse i retssystemet. Naturligvis er der også tvister i andelssystemet, men de løses normalt gennem vedtægternes selvforvaltning i den form, som medlemmerne selv har valgt.

Som et kuriosum og en undtagelse der bekræfter reglen, kan nævnes den såkaldte Langelandsdom, hvor en mælkeproducent fik anerkendt retten til at blive medlem af det lokale andelsmejeri, da han ikke havde andre afsætningsmuligheder. I dommens præmisser står der, at han opnåede medlemsretten, selv om han var kværlant !

Erfaringen viser generelt, at når sager endelig kommer for det juridiske retssystem, så giver det vanskeligheder med at forstå og forklare »det indre liv« i andelssystemet.

Ved en senere ændring af anden lovgivning er andelsselskaberne i dag registreret i Erhvervs- og selskabsstyrelsen. Selskaberne har nu pligt til at indsende de reviderede regnskaber, mens man fortsat selv bestemmer og regulerer f. eks. medlemsstyret i andelsforeningerne.

Forening, der driver en virksomhed

Andelsselskaberne i Danmark er kendetegnet ved, at medlemmerne har dannet en forening, der har til formål at drive en fælles virksomhed. Denne virksomhed har til formål at opfylde medlemmernes behov og økonomiske interesser for de produkter, som foreningen bearbejder eller handler med. Selskaberne ledes, styres og udvikles efter medlemmernes beslutninger. Det er et særligt karaktertræk for andelsforeningerne i landbruget i Danmark. Kun de nordiske lande har lignende bestemmelser.

Folkehøjskolen

Undertiden bliver man mødt med den opfattelse, at det var den danske folkehøjskole, der agiterede for dannelse af andelsforeninger og underviste i andelsprincipper. Det er ikke tilfældet, for folkehøjskolen har aldrig argumenteret for andelssamarbejdet, men den har haft en anden betydelig indflydelse på udviklingen.

Dens mission har i denne sammenhæng været, at den udviklede selvstændige mennesker. Gennem debat og argumentation lærte man at formulere sig og dermed få indflydelse og forståelse for samfundet. Efter højskoleopholdene kom de hjem og var motiverede til at indgå i de foreninger, der kom til at drive de økonomiske andelsvirksomheder. Den opgave,

som højskolen dermed løste, var en klar forudsætning for den senere succes for andelsforeningerne. Højskolerne har også medvirket til, at Danmark ofte omtales som de mange foreningers land.

Højskolen har haft en stor indirekte betydning på andelsselskabernes udbredelse. Efter højskolernes oprettelse i midten af 1800-tallet blev det første andelsmejeri startet i Hjedding i 1882. Derefter gik udviklingen så stærkt, at der i den efterfølgende 8 års periode blev oprettet et nyt andelsmejeri hver 3. dag ! Antallet af andelsmejerier toppede i 1930-erne med 1400 andelsmejerier.

Efter 2. verdenskrig begyndte den omfattende strukturudvikling med sammenlægninger af andelsmejerierne. Det er væsentligt at bemærke, at denne strukturudvikling er gennemført af medlemmerne selv, og at andelsmejeriernes vedtægter har været så rummelige, at også dette er sket ved selvforvaltning. Eksempelvis blev værdiansættelse ved mejerifusioner fastlagt gennem Mejeriforeningen. Der var meget få tvister om dette, hvis der overhovedet var nogen.

En ren og skær økonomisk sag

En af andelsbevægelsens store forfædre, Anders Nielsen, Svejstrup Østergård, var en initiativtager og agitator af sjælden karat. Han var i sin storhedstid ophavsmand til mange af de andelsselskaber, vi kender i dag. Mange af disse har siden udviklet sig til gigantselskaber med globale interesser og aktiviteter.

Desuden var han en af initiativtagerne til dannelsen af Landbrugsraadet i 1919. Andelsudvalget var fra starten en af de tre basisorganisationer for Landbrugsraadet og har været det lige siden.

Landmænd og andelshavere høster i dag frugten af det enorme arbejde, som især Anders Nielsen gik i spidsen for.

Den 11. juni 2009 kunne vi fejre hans 150 års fødselsdag med blomsternedlæggelse, dels på graven på Dover kirkegård, dels ved hans mindsten på Ryvej ved Skanderborg på jord fra Svejstrup Østergård.

Anders Nielsen slog i sine taler fast, at »Andelsbevægelsen er en ren og skær økonomisk sag, der alene måles og bedømmes efter den økonomiske gevinst, den bringer alle deltagere«

Ligeledes slog han fast, at »Vi blev andelsmænd – ikke fordi vi havde lyst til fællesskabet, men fordi landbrugets forhold tvang os til det«.

Andelsselskaberne er oprettet efter behov, ligesom de efter medlemmernes beslutning skal kunne nedlægges igen, når de har udtjent deres formål. De mange fælles frysehuse på landet er et eksempel på, at de virkede indtil formålet var udtømt, og hver husholdning fik sin egen hjemmefryser.

Anders Nielsen udtrykte det på den måde at »Vi skal have alle de andelsforeninger, der er brug for, og heller ikke flere«

I den offentlige debat bliver andelsselskaberne ofte tillagt at have et særligt humanitært, etisk eller andre lignende samfundsmæssige forpligtelser forud for medlemmernes interesser, men dette holder ikke stik i praksis.

En af de få undtagelser herfra er oprettelsen af Andelsforeningernes Sanatorieforening. Foreningens formål var at bekæmpelse tuberkulose blandt andelshavere og medarbejdere. Da tuberkulosen kom under almindelig kontrol, blev opgaven ændret til at omfatte opgaver indenfor gigtsygdomme. Sanatorieforeningens opgaver er nu overtaget af det offentlige

sygehusvæsen, mens Sanatorieforeningens kapital blev grundkapitalen i Andelsfonden.

Andelsselskaberne og udlandet

Danske landmænds evne til at samarbejde og opnå resultater er kendt og ikke mindst misundt i udlandet. Det giver sig udslag i mange henvendelser, hvor man søger informationer, ønsker studierejser til Danmark og foredrag i udlandet.

I Danske Andelsselskaber var der typisk 400-500 henvendelser og eller gæster om året fra mange lande. Andelsselskaberne i udlandet er typisk etableret fra »oven« efter politiske og eller sociale/religiøse initiativer. I en del lande ser man, at selskaberne er pålagt at løse og have ansvar for sociale opgaver i lokalsamfundet. Det betyder, at selskaberne ikke som i Danmark er en ren og skær økonomisk sag, og derfor har svært ved at skabe økonomiske resultater for medlemmerne. Samtidig mister medlemmerne engagement og interesse.

Udlændinge misunder ofte leveringsretten og leveringspligten i Danmark, som de ser som en stor styrke. Landmænd fra Østeuropa er især opmærksomme på leveringsretten. Ofte kan de ikke afsætte deres produkter og brænder inde med dem eller må derfor tage til takke med urimeligt lave priser, som tilbydes på det frie marked. Danske landmænd tager leveringsretten som en selvfølge, men er mere optaget af at undgå leveringspligten, når der lejlighedsvis er kortsigtede økonomiske fordele ved salg til anden side.

Enstrengede andelsselskaber

I Danmark har vi typisk oprettet andelsselskaber for hvert produkt for sig (svin, mælk, æg, frø, grovvarer m.v.)

Det har man ligeledes i nogen grad i udlandet. Her ser man også at andelsselskaber, der er oprettet »ovenfra« beskæftiger sig med flere produktområder i samme selskab. Det gør aktiviteterne og medlemsstyret langt mere kompakt, end vi kender det i Danmark.

Mens det i Danmark er normalt, at det er medlemmerne, der etablerer og udvikler deres andelsselskaber, så er det i udlandet ofte forskere, universitetsfolk og embedsmænd, der tager initiativer og inspirerer. Det, som danskere betragter som ganske enkelt fornuftsbe-
tinget samarbejde, bliver gjort videnskabeligt og giver anledning til omfattende akademiske udredninger på kongresser og seminarer i udlandet.

Undertiden får man opfattelsen af, at det er andelsselskaberne og deres rådgivere, der har andelshavere, og ikke andelshaverne der har andelsselskaber.

I Danmark har vi først i de seneste årtier set interesse fra universitets- og uddannelsessektoren for at beskæftige sig med andelsformen som virksomhedsform. Det har til gengæld været en nyttig og indsigtfuld tilgang, som har virket som sparringspartner for selskaberne og deres ledelser. Det er en form, som bør udvikles fremover med de stadig mere komplicerede samarbejdsformer, der udvikler sig.

Der er andelsselskaber i næsten alle lande, men med meget forskellig struktur og politisk afhængighed. I alt er der ca. 750 millioner andelshavere i verden ifølge den internationale andelsorganisation ICA.

I EU bliver landbrugets andelsselskabers interesser koordineret gennem organisationen COGECA, der er i tæt samarbejde med COPA. De to organisationer har fælles sekretariat.

Debatkulturen i andelssamarbejdet

Andelsselskaberne er afhængige af aktive, engagerede medlemmer med visioner og kendskab til andelsselskabernes opbygning og succeskriterier. Her har andelssektoren og dens organisationer i sin helhed en rolle at spille. Derved sikres, at debatkulturen kan udfolde sig ikke mindst i form af kendskab hos nye generationer,

Som oplæg til debatkulturen blandt medlemmerne har andelssektoren hidtil udarbejdet en række temahefter som oplæg til andelskonferencer og medlemsdebat over hele landet.

På et pressemøde i sommeren 1996 præsenteredes således rapporten »Landbrugets virksomheder—udviklingsperspektiver i andelssektoren frem mod 2010«.

Dette var et vigtigt og nyttigt oplæg til en fri debat i andelsvirksomhederne og deres medlemskredse. Formidlingen af denne debatskete i nært samarbejde mellem Danske Andelsselskaber og LOK i Landbrugsraadet.

Hvert år kommer der en ny årgang af unge ind i landbruget. For at sikre, at de unge får kendskab til samarbejdet i andelssektoren, blev der etableret et nært samarbejde mellem landbrugsskolerne og andelssektoren. Der blev udarbejdet et undervisningsmateriale, som beskriver problemstillinger og lægger op til debat.

Alle landbrugsskoler blev tilbudt en andelsdag med deltagelse af folkevalgte og ansatte, ligesom der årligt blev afholdt andelskonference for landbrugslærerne.

Hvor står vi i dag?

Landbrugets andelsselskaber blev fra starten etableret af landmænd med små eller mellemstore landbrug. De kunne dermed opnå de samme forarbejdnings- og markeds-mæssige fordele, som de større brug kunne opnå. Se-

nere er også de større brug blevet medlemmer af andelsforeningerne.

Der var tale om en forholdsvis ensartet medlemskreds med et samlet fælles behov.

Strukturudviklingen har senere skabt en situation, hvor der i dag er tale om meget store produktioner på landbrugsbedrifterne. Det kræver en meget større kapitalinvestering og økonomi på hver bedrift, end der hidtil har været kendt. Samtidig arbejdes der med en betydelig større risikovillighed end hidtil. Dermed er sårbarheden blevet større for den enkelte producent.

Der er nu tale om relativt få, men store entreprenørvirksomheder, hvor ejerne selv har en markant uddannelse i både produktionsforhold og i markedsorientering. Samtidig har landmændene en betydelig selvbevidsthed. Disse landmænd er selv gode og dygtige købmænd og stiller krav til markedet og ikke mindst til andelsselskaberne.

Det ses ofte, at landmændene har en kortere tidshorisont i deres beslutninger end tidligere, og der stilles krav om relativt kortsigtede afkast af aktiviteterne.

Marginalerne er blevet mindre i takt med, at sårbarheden er blevet større.

Moderne anlæg

Andelsselskaberne i de største sektorer er fusioneret til meget store andelsselskaber, der har en styrke og en markedsposition, der matcher udfordringerne. Investeringerne i selskaberne har været fremtidsorienterede og ganske langsigtede med sanering af ældre anlæg og opbygning af få og topmoderne forædlingsanlæg. Ostemejeriet i Taulov og svineslagteriet i Horsens er eksempler herpå.

Investeringerne i nye moderne anlæg medfører store faste omkostninger. Det giver en

større sårbarhed for andelsselskaberne og dermed andelshaverne, især hvis de ydre økonomiske og markedsmæssige forhold ændrer sig.

De ydre forhold har netop ændret sig gennem finanskrisen, der har ramt hele verden. Samtidig kæmper forædlingsvirksomhederne fortsat med de store forskelle på lønomkostningerne i Danmark i forhold til Tyskland. En konsekvens af denne forskel er den stadig stigende eksport af smågrise til Tyskland – en situation, der underminerer råvaregrundlaget for slagterierne i Danmark.

Andelsvirksomhederne skal hele tiden være på forkant med omkostningstilpasning på de områder, hvor selskaberne selv har indflydelse. Kravene fra andelshaverne er og skal være store, og andelshavernes tålmodighed er mindre end nogensinde.

Andelsselskaberne nu og fremover

Det er kendetegnende for andelsselskaberne, at de helt fra starten har opereret på verdensmarkedet. Produkterne afsættes til over 100 lande i verden. Globaliseringen er i de senere år blevet et modeord, men i landbruget har man kendt dette meget længe, og det har været en styrke at have dette kendskab så tidligt.

Selv om andelsselskaberne er blevet store, så bygger de på de samme grundlæggende andelsprincipper, som da andelsselskaberne var små og lokale. Det er fortsat medlemmerne, der ejer og beslutter i fællesskab ud fra de vedtægter, som de har dannet og videreudviklet over tid. Naturligvis er der også fra det offentlige stillet øgede krav, men det er stadig medlemmerne, der alene har den besluttende indflydelse i andelsselskaberne.

Hvert år kommer der en ny årgang af andelshavere i andelsforeningerne. Det giver udfordringer om kendskab og debat om medlem-

skabets betydning med rettigheder og forpligtelser.

Kun ved indgående kendskab til de samlede markedsmuligheder og deres konsekvenser på kort og på lang sigt, kan den enkelte landmand træffe de beslutninger, der er rigtige på kort og ikke mindst på langt sigt.

Der efterlyses derfor en åben, fri og indholdsmæssig debat, som ikke må have karakter af agitation eller propaganda, men have oplysende karakter for at give et retvisende beslutningsgrundlag for den enkelte.

Det er vigtigt med forandringsvillighed, men med respekt for de fælles værdier.

Et stort emne i den fremtidige strukturdebat er andelsselskabernes kapitalbehov og fremskaffelse af denne kapital, samtidig med at andelshaverne bevarer kontrollen over deres selskaber.

Landmændene er i stigende grad storproducenter og »entreprenører« med stærke meninger. Det er vigtigt, at der tages udgangspunkt i dette faktum i debatten. Det er nye forudsætninger i forhold til tidligere.

Debatkulturen blandt de større og anderledes tænkende medlemmer er derfor vigtigere end nogensinde.

Som grundlag for denne debat efterlyses analyser og tema-rapporter som kvalificerede indlæg med indsigt i de faktiske forhold i den nuværende situation.

Der påhviler derfor landbrugets organisationer et stort ansvar for at skabe grundlag for og motivere til denne debat, så landmændenes sammenhold og samarbejde fortsat kan udvikles i takt med den nye tid.

Fokus på andelssektoren nedprioriteres

Tidligere på året blev landbrugets organisationer samlet i en enhedsorganisation »Landbrug

og Fødevarer«. Det var en nyttig og fremadrettet handling, hvor et nyt fælles grundlag skulle skabes.

Det er overraskende at se, at formålspargraffen for »Landbrug og Fødevarer« ikke omhandler andelssamarbejdet, som dermed er fravalgt som en af hovedarbejdsopgaverne for den nye fælles organisation.

Det er et signal, som der bliver lagt mærke til, og det er vanskeligt at se, hvorfra initiativer til medlemsdebat og temaoplæg skal komme for at sikre en kvalificeret debat mellem medlemmerne. Fællesorganisationen »Landbrug og Fødevarer« må være den fremmeste til at tage disse initiativer.

Senest har landbrugsskolerne modtaget en kort mail, hvor der meddeles aflysning af landbrugsskolernes allerede planlagte andelsdag.

Med dannelsen af den fællesorganisation »Landbrug og Fødevarer« er det også et fælles ansvar for at videreudvikle det andelssamarbejde, som landmændene høster fortjenesten af i dag. Med de store og selvbevidste landmænd i dag er det vigtigere end nogensinde, at videreudvikle andelssamarbejdet, så det også rummer denne problemstilling.

Det er ikke for sent at opprioritere andels-samarbejdet i den nye organisation, men det haster.